

**PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH
I RESTAURATORSKICH DOTYCZĄCY**

**OŁTARZA GŁÓWNEGO
Z KOŚCIOŁA POD WEZWANIEM
WNIEBOWZIĘCIA NAJSWIĘTSZEJ MARYI PANNY
W BYSTRZYCY NOWEJ,
WOJ. DOLNOŚLĄSKIE**

**Autor programu prac
konserwatorskich i restauratorskich:**

Bogdan Czesak
Konservator dzieł sztuki

mgr Bogdan Czesak

nr dyplomu 8308

**WOJEWÓDZKI URZĄD
OCHRONY ZABYTKÓW**
we Wrocławiu
DELEGATURA w WAŁBRZYCHU
58-300 Wałbrzych, ul. Zamkowa 3
tel. 74 842-64-18 fax 74 842-66-60

Załącznik nr.....
do decyzji

Nr.....*516*.....z dnia.....*18.05.2011r.*

KRAKÓW, 2021r.

1. DANE INWENTARYZACYJNE OBIEKTU

1.1 OŁTARZ GŁÓWNY

NR. REJESTRU ZABYTKÓW –B 657 z dnia 15.09.1985r.

RODZAJ – ołtarz architektoniczny,

AUTOR – nieznany,

SYGNATURA – brak,

DATOWANIE – XVIII w,

TECHNIKA ORYGINAŁU – ołtarz wykonany z drewna, od frontu polichromowany i złożony w technice pulmentowej,

LOKALIZACJA prezbiterium kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Bystrzycy Nowej, woj. Dolnośląskie,

WŁAŚCICIEL/UŻYTKOWNIK – Parafia rzymskokatolicka pw. Wniebowzięcia NMP w Bystrzycy Nowej, kościół filialny parafii św. Magdaleny w Wójtowicach, gmina Bystrzyca Kłodzka, powiat Kłodzki, woj. Dolnośląskie,

WYMIARY – ołtarz: wysokość 5,5m, szerokość 3m,

MATERIAŁ / TECHNIKA – drewno polichromowanie, złożone złotem płatkowym,

WCZEŚNIEJSZE KONSERWACJE/RENOWACJE – reperacje przez wielokrotne przemalowywanie ołtarza. Inskrypcja z tyłu ołtarza Renovirt 1906 Georg Reimann, Landeck.

WCZEŚNIEJSZE DOKUMENTACJE – brak.

2. WSTĘPNE INFORMACJE DOTYCZĄCE HISTORII OBIEKTU I PARAFII

Nowa Bystrzyca istniała już na początku XIV w. W czasach nowożytnych należała do cesarskich dóbr kameralnych, a później do miasta Bystrzycy. Około r. 1600 założono we wsi luterkański cmentarz, który został oddany katolikom. Na jego terenie przed 1631 r. wzniesiono kaplicę cmentarną pw. Św. Trójcy, przy której wykształcił się lokalny ośrodek pielgrzymkowy. Następnie, w 1726 r. na miejscu kaplicy zbudowano obecny, drewniany, barokowy kościół cmentarny o konstrukcji zrębowej. Usytuowano go równoległe do głównej ulicy wiejskiej, na wąskiej platformie wciętej w stok wzniesienia, z prezbiterium, nawą i zakrystią na jednej osi. Tak sytuowano kościoły w górzystych częściach Ziemi Kłodzkiej. Kościół w Nowej Bystrzycy wzniesiono podobnie jak kościoły w Zalesiu (1718) i w Międzygórzu (Św. Józefa, 1740) jako bezwieżowy, z nawą z sygnaturką. Połączono tradycyjne rozwiązania charakterystyczne dla budownictwa drewnianego, jak i wzięte z sakralnego barokowego budownictwa murowanego Ziemi Kłodzkiej, w jego fazie przejściowej od baroku wczesnego do dojrzałego. Kościół ujednolicono przestrzennie i nakryto wspólnym dachem. Okna w elewacjach rozmieszczono w dwóch kondygnacjach, tak jakby w kościele były empory. Górne okna podsunęto wysoko pod gzyms koronujący i zamknięto łukiem odcinkowym. Zastosowano wydatny, wklęsły gzyms z desek nawiązujący do lunetowego. Bryła kościoła otrzymała dobre proporcje i dobrze wykonano ciesiołkę oraz detal. Już w XVIII w. kościół w Nowej Bystrzycy mógł być bielony dla zabezpieczenia drewna przed czynnikami atmosferycznymi i dla upodobnienia go do budynku murowanego. Wnętrze kościoła rozwiązano skromniej oraz nakryto stropami, które pierwotnie mogły być polichromowane. W r. 1861 przeprowadzono remont dachu oraz przebudowano sygnaturkę z zachowaniem cech baroku. W 2 poł. XIX w. przebudowano i wzmocniono chór muzyczny. Cały kościół odnowiono w r. 1880. W 1923 r. wyremontowano dach i wymieniono gont na eternit. W okresie międzywojennym zbudowano obecne kruchty.¹

OPIS FORMALNO-STYLISTYCZNY OBIEKTU

OŁTARZ

Ołtarz architektoniczny wykonany z drewna. Zwieńczenie w kształcie rozbudowanej płaskorzeźby przedstawiające Św. Trójcę. W tle nastawy umieszczona figura Madonny z Dzieciątkiem, flankowana przez 4 spiralne kolumny dźwigające przerwane na osi belkowanie. Po obu stronach nastawy umieszczone są pełne rzeźby postaci św. Anny i św. Joachima. W zwieńczeniu wspartym na belkowaniu znajdują się półplastyczne figury Chrystusa i Boga Ojca oraz gołębicy, otoczone główkami aniołków. Tabernakulum szafkowe.

Ołtarz podlegał licznym przeróbkom w różnych okresach historycznych. Mensa ołtarza nie jest oryginalna, pochodzi prawdopodobnie z początku XX w, podobnie jak wnęka ołtarza w nastawie. Umieszczona jest w niej figura Batki boskiej Dzieciątkiem najprawdopodobniej z XIX w. Czas powstania tabernakulum również szacuje się na XIX w. Ołtarz również nie posiada oryginalnej kolorystki, została ona wielokrotnie przemalowana.

TECHNIKA I TECHNOLOGIA

Wnioski zebrane ze źródeł pozwoliły na odtworzenie procesu przemian i przekształceń, jakim poddany był obiekt. Do wykonania rozbudowanego architektonicznie ołtarza użyto drewna iglastego (elementy konstrukcyjne) oraz drewna lipowego (elementy snycerskie). Elementy snycerskie wykonane zostały przy użyciu szerokiego zestawu dłuti noży o różnej wielkości i profilu. Opracowaną powierzchnię drewna dokładnie wygładzono wzdłuż włókien, następnie nasycono roztworem kleju glutynowego. Dekoracje snycerskie oraz miejsca pod polichromię pokryto w kilku warstwach zaprawą kredowo-klejową, opracowując ich powierzchnię na gładko. Następnie na ornamentach wykonano złoceń w technice pulmentowej. Złocenia zostały zróżnicowane na partie matowe i polerowane.

Powierzchnię polichromii wykonano w technice olejnej. Na strukturze ołtarza występuje marmoryzacja w kolorach brązowo-zielonych. Wstępnie ustalony układ nawarstwień ołtarza wskazuje, że w ciągu swej historii był poddany konserwacji. Elementy połączane zostały częściowo uzupełnione złotem płatkowym, szlagmetalem

i metalem w proszku. Polichromia ołtarza została częściowo przemalowana w sposób naśladowczy w technice olejnej.

3. STAN ZACHOWANIA I PRZYCZYNY ZNISZCZEŃ

Na obecny stan zachowania ołtarza głównego z kościoła pw. WNMP w Bystrzycy Nowej miało wpływ wiele czynników, które na przestrzeni lat doprowadziły do tego, że w chwili obecnej wymaga niezwłocznej interwencji konserwatorskiej. Wnioski te wysunięto wyłącznie po wstępnych oględzinach obiektu. Ołtarz wykonany został w drugiej połowie XVIII w., w stylu rokokowym. Już tak odległy czas powstania obiektu spowodował nieodwracalne zmiany w strukturze drewna. Są to zmiany niewidoczne gołym okiem, ale istotnie wpływające na kondycję zabytku. Drewno podlega procesowi starzenia,

w wyniku którego następuje jego niszczenie poprzez osłabienie wiązań i stopniowy rozkład łańcuchów celulozy pod wpływem czynników fizycznych, chemicznych oraz biologicznych.

W przypadku opisywanego eksponatu sakralnego można się pokusić o stwierdzenie, iż stan drewna, z którego został wykonany jest bardzo zły, a zniszczenia są wyraźnie widoczne gołym okiem.

Estetyka ołtarza została mocno zaburzona w złoceniach przez kilkukrotne poprawianie ich materiałami nieszlachetnymi. Była to prawdopodobnie nieumiejętna próba ich naprawy.

Struktura ołtarza została wielokrotnie przemalowana, zasłaniając w ten sposób rozległe uszkodzenia drewna oraz zapraw. Największe ubytki widać w dolnej części nastawy. Cała powierzchnia drewna jest uszkodzona i mocno osłabiona przez żerujące owady w drewnie. Widoczne są również mocne odspojenia w warstwie oryginalnej farby na całej wysokości nastawy. Również wtórne warstwy przemalowań są bardzo zniszczone, spękane i kruche. Na wysokości rąk widać przetarcia oraz brudne zatłuszczenia.

Po próbach usunięcia przemalówek można wysnuć wniosek, że odczyszczenie ołtarza będzie wymagało prac polegających na odczyszczeniu mechanicznym,

wykonanym z ogromną uwagą tak, aby nie zniszczyć szeroko występujących warstw oryginalnych.

Naturalne odkrywki (ubytki warstw technologicznych do drewna) ukazują kluczowy problem - ogromne zniszczenia spowodowane działalnością owadzych szkodników drewna. Patrząc od tyłu ołtarza widać ich całościowe zaatakowanie przez drewnojady. Gdzieś z otworów wlotowych wysypuje się jeszcze drewniany pył, co świadczy o aktywnym żerowaniu owadów. Powodują one uszkodzenia tkanki drzewnej, niszczą jej strukturę, żłobiąc wewnątrz chodniki. Tym sposobem dochodzi do znacznego, niemal całkowitego osłabienia wytrzymałości materiału. Niestety uszkodzenia drewna w tym ołtarzu są znaczne.

Struktura drewna jest tak osłabiona, iż przy działaniu mocniejszych sił drewno kruszy się i odpada. Można spodziewać się, że sama struktura ołtarza może być tak osłabiona, że będzie wymagała poważniejszych prac stolarskich związanych z ustabilizowaniem obiektu.

Wilgotne środowisko spowodowane niedograniem wnętrza kościoła powoduje butwienie, pęcznienie i murszenie drewna, którego wadą jest duża wrażliwość na zmiany atmosferyczne. Dodatkowo powoduje występowanie grzybów, które rozkładają drewno w temperaturze już 17 stopni i wilgotności 96-98%, a w procesie przemiany materii same dodatkowo wytwarzają wilgoć. W wyniku ich działalności w drewnie zachodzą zmiany składu chemicznego, własności fizycznych oraz mechanicznych. Grzyby oraz owadzie szkodniki drewna żyją ze sobą w symbiozie.

Występujące na obiekcie spękania w warstwie drewna oraz na granicy połączeń wynikają ze starzenia się drewna oraz jego pracy związanej z wahaniami wilgotności powietrza. Przy wysychaniu naprężenia są tak duże, że powodują pękanie materiału wzdłuż i w poprzek włókien. Powodują wichrowanie i wypaczanie się drewna. Dodatkowo używane niegdyś do klejenia połączeń drewnianych kleje kostne powodują podczas wysychania dodatkowe i bardzo silne skurcze. Poza tym są twarde i kruche. Prowadzi to do częściowego oraz całkowitego rozluźnienia połączeń drewnianych. Takie zmiany są obecne na całej powierzchni opisywanego obiektu.

Z naturalnych odkrywek można wnioskować, że oryginalna kolorystyka struktury ołtarza jest marmoryzowana w kolorze bordowym, kolumny żółto pomarańczowe są również marmoryzowane. Figury św Anny i św Joachima posiadają XIX polichromię, pod jej warstwą znajdują się złocenia i srebrzenia szat.

4. WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Przystępując do konserwacji należy zwrócić uwagę na fakt, iż konserwacja techniczna jak i estetyczna będą miały równorzędne znaczenie i są bardzo istotne w tym obiekcie.

Do zabiegów technicznych należeć będą: dezynsekcja drewna, wzmacnianie strukturalne przez zabieg impregnacji, powtórne klejenie lub wzmocnienie obecnych połączeń drewna, wymiana bardzo zniszczonych drewnianych elementów i zastąpienie ich nowymi, wykonanymi z tego samego gatunku drewna. To bardzo istotne zabiegi, ponieważ będą decydowały o dalszej żywotności obiektu.

Zabieg dezynsekcji spowoduje pozbycie się drewnojadów i zahamuje proces wewnętrznego niszczenia i osłabiania drewna.

Zabieg impregnacji strukturalnej spowoduje jego wzmocnienie. Wszelkie zabiegi stolarskie będą miały na celu wymianę niebezpiecznie osłabionych desek konstrukcyjnych oraz ustabilizowanie obiektu przez ponowne klejenie i wzmocnienie klejeń. Zapewni to stabilność i bezpieczeństwo na długi czas.

Do zabiegów konserwacji estetycznej należy zaliczyć: oczyszczanie drewna, usunięcie wtórnych nawarstwień, uzupełnianie ubytków w strukturze ołtarza oraz uzupełnienie zapraw, polichromii oraz złocień. Zakłada się uzupełnianie złocień, a w przypadku źle zachowanej warstwy złocień i srebrzeń ze względu na użytkowanie obiektu proponuje się wykonanie ich na nowo w technice pierwotnej.

Oczyszczenie drewna z luźnych nawarstwień spowoduje uczynienie stanu zachowania ołtarza. Usunięcie nawarstwień jest bardzo ważnym zabiegiem. Nawarstwienia należy usunąć od lica oraz z zaplečka obiektu. Aby impregnat oraz środek dezynsekcyjny mógł właściwie wnikać i zadziałać ze stosowną mocą należy usunąć

5. PROGRAM PRAC

Przeprowadzone wstępne rozpoznanie konserwatorskie pozwoliło na określenie kierunku i zakresu planowanych działań przy ołtarzu głównym z kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Bystrzycy Nowej. Należy jednak zaznaczyć, że obecny stan wiedzy na temat obiektu pozwala wytyczyć podstawowy kierunek działania zmierzający w stronę ochrony zabytku.

6.1 PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH DOTYCZĄCY ELEMENTÓW DREWNIANYCH, ZŁOCONYCH I POLICHROMOWANYCH

1. Wykonanie dokumentacji fotograficznej obiektu w celu utrwalenia stanu zachowania obiektu przed rozpoczęciem prac.
2. Wstępne odczyszczenie obiektu z kurzu przy pomocy miękkich pędzli szczecinowych i odkurzacza.
3. Demontaż elementów snycerskich, rzeźb.
4. Usunięcie zatuszczeń przy użyciu rozpuszczalników: terpentyny, benzyny ekstrakcyjnej.
5. Usunięcie przemaalowań olejnych, ze struktury ołtarza od odwrocia i lica, wykonane zostanie środkiem typu Scansol, a neutralizowane terpentyną, oraz doczyszczenie ich przy użyciu skalpeli.
6. Wzmocnienie elementów konstrukcyjnych od odwrocia drewnem sezonowanym, odpowiadającym gatunkowi drewna oryginału w ilościach koniecznych dla stabilności i bezpieczeństwa obiektu.
7. Dezynsekcja obiektu środkiem Hylotox firmy Altax.
8. Przeprowadzenie strukturalnej impregnacji drewna. Przeprowadzenie zabiegu pozwoli na wzmocnienie osłabionej przez drewnojady struktury drewna. Proponuje się przeprowadzenie impregnacji z zastosowaniem roztworu Paraloidu B-72 w ksylenie, z niewielką ilością acetonu. Do impregnacji odwrocia proponuje się zastosowanie kąpeli w roztworze impregnatu. Jej zaletą jest głęboka penetracja roztworu w strukturę drewna. W przypadku lica rzeźby roztwór impregnatu zostanie wprowadzony iniekcyjnie w otwory po drewnojadach.

9. Odczyszczenie powierzchni drewna z resztek impregnatu przy pomocy acetonu. Po odparowaniu rozpuszczalnika z roztworu impregnatu, na powierzchni drewna może pozostać cienka warstwa Paraloidu B-72. Bez jej usunięcia nie byłoby możliwe przeklejenie drewna pod zaprawę. Do rozpuszczenia resztek Paraloidu, a w konsekwencji do jego usunięcia, zastosuje się aceton.
10. Uzupełnienie ubytków drewna powstałych w skutek uszkodzeń mechanicznych i działalności drewnojadów. Ich uzupełnienie pozwoli przywrócić drewnianej powierzchni jej pierwotny wygląd i uczyni tym samym zatartą formę rzeźbiarską obiektu. Do wykonania uzupełnień użyta zostanie drewnopodobna żywica Axson C.S. 258, podbarwiana pigmentami do koloru drewna. Powierzchnia uzupełnień zostanie opracowana tak, by fakturą nawiązywała do oryginalnej.
11. Usunięcie przemalowań z rzeźb polichromowanych. Polichromia odczyszczona zostanie chemicznie do warstwy oryginalnej. Zakłada się użycie preparatu Contrad 2000, neutralizowanym w terpentynie. W miejscach gdzie ten środek okaże się mało skuteczny użyty będzie mocniejszy środek chemiczny, roztwór N,N- Dimetyloformamid. Po rozmiękczeniu warstwy, ściągana będzie mechanicznie skalpelem, a działanie środka neutralizowane terpentyną. Do usunięcia warstwy szlagmetal proponuje się użycie środka fabrycznego Scansol, neutralizowanego benzyną ekstrakcyjną.
12. Wykonanie nowej skrzyni z drewna do zabudowy rzeźby MB w nastawie ołtarza.
13. Przeklejenie obiektu klejem glutynowym w miejscach ubytków pod zaprawę. Powleczenie drewnianej powierzchni roztworem kleju służyć będzie zwiększeniu adhezji pomiędzy drewnem, a zakładaną na nim zaprawą. Przeklejone zostanie zarówno drewno odsłonięte, powierzchnia żywicy uzupełniająca ubytki drewna, jak i fragmenty całościowo zrekonstruowane. Do przeklejenia zastosuje się ciepły roztwór 15% kleju glutynowego.
14. Nałożenie zaprawy klejowo-kredowej zarówno na drewno odsłonięte, powierzchnie żywicy uzupełniająca ubytki drewna, jak i fragmenty całościowo zrekonstruowane z żywicy. Położona zaprawa stanowić będzie podkład, na którym powstanie rekonstruowana polichromia. W jej skład wchodzić będzie 15%

wszystkie przeszkody, w tym niepotrzebną warstwę farb olejnych. Penetracja impregnatu zależy również od zastosowania odpowiedniego stężenia oraz migracji w obiekcie, co będzie kontrolowane poprzez zagęszczanie par rozpuszczalników.

Proponuje się usunąć przemalowania z ołtarza i figur z wtórnej farby olejnej w celu odsłonięcia pierwotnej polichromii.

Uzupełnienia brakującej substancji pierwotnej ołtarza wraz z ich dekoracjami da prawdziwy obraz jego uroku i wysokich kwalifikacji i fachowości pierwszych wykonawców.

Zakłada się wykonanie nowej niszy w nastawie ołtarza, proponuje się zastosowanie drewna sezonowanego (obecna jest wykonana z płyty wiórowej).

roztwór kleju glutynowego. Jako wypełniacz zastosuje się kredę pozłotniczą. Zaprawa zostanie położona w kilku warstwach, ale na tyle cienko by grubością odpowiadać warstwie oryginalnej. Faktura zaprawy zostanie opracowana przy pomocy papieru ściernego i szmatki zwilżonej wodą.

15. Uzupelnienie warstwy złoczeń na elementach dobrze zachowanych w miejscach przetarć.
16. Rekonstrukcja w sposób naśladowczy polichromii na nowych elementach w miejscach, których się nie zachowały. Planowana rekonstrukcja ma na celu odtworzenie barokowych walorów estetycznych ołtarza, które przywrócą jej utracony do tej pory charakter. Do rekonstrukcji proponuje się użyć farby olejno ze spoiwem żywicznym damarowym firmy Meimeri Puro
17. Rekonstrukcja złoczeń/srebrzeń. Nałożenie pulmentu klejowego na partie przeznaczone do złoczenia. Proponuje się użycie złota/srebra płatkowego w połączeniu z proszkowym, położonym w technice klejowej.
18. Zabezpieczenie złoczonych/srebrzonych elementów rzeźb roztworem Paraloidu B – 72.
19. Rekonstrukcja oraz retusz ubytków polichromii. Wykonanie podmalówki pod warstwę malarską przy pomocy farb wodnych. W późniejszych warstwach proponuje się użycie farb olejno-żywicznych Puro firmy Meimeri.
20. – Zabezpieczenie warstwy malarskiej werniksem damarowo-woskowym.
21. Sporządzenie dokumentacji fotograficznej pokazującej efekt końcowy przeprowadzonych prac.